

Received: January 11, 2025
Accepted: March 21, 2025
Available online: March 25, 2025

Munosibxon Ishanjanova

Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori
(PhD), dotsent
Andijon davlat chet tillari instituti
Andijon, O'zbekiston

Faridaxon Xamraqulova

O'qituvchi
Andijon davlat chet tillari instituti
Andijon, O'zbekiston

“BOBURNOMA” ASARIDAGI ZAMONNI IFODALOVCHI ETNOGRAFIK BIRLIKLARNING TARJIMADA AKS ETISHI

ANNOTATSIYA

Mazkur tadqiqotning maqsadi – “Boburnoma” asari tarjimalarida zamonga oid tushunchalar ifodasini tahlil qilishdir. Tadqiqot vazifalari sifatida (1) zamonga oid tushunchalar bo'yicha olib borilgan ilmiy tadqiqotlar va nazariy manbalarni tahlil qilish; (2) asliyatdagi zamon tushunchalariga oid etnografik birliklarni aniqlash va ularning tarjima jarayonidagi o'rinni o'rganish. Tadqiqot davomida qiyosiy-chog'ishtirma, komponent tahlil, tavsiflash va tasniflash kabi ilmiy tadqiqot metodlaridan foydalanildi. Bu metodlarning har biri zamonga oid tushunchalarni aniq va to'liq tahlil qilish imkoniyatini berdi.

Tadqiqot davomida aniqlashimizga ko'ra, “Boburnoma” asaridagi zamon tushunchalari asliyatda o'zlashtirilgan so'zlar va Boburning o'zi tomonidan shakllantirilgan yangi lingvistik birliklar orqali ifodalangan. Ushbu birliklar asar matnida muayyan davrning xususiyatlarini, vaqtning o'tishini, o'sha davrga xos voqealar va hodisalarni aks ettiradi, shuningdek, tarjima jarayonida – fransuz tiliga o'girilganda qanday o'zgarishlarga uchrashi, tilga xos madaniy o'zgarishlar yangi tilda qanday aks ettirilgani masalalari tadqiqotchilar diqqat markazida bo'ldi. Tarjimadagi eng muhim vazifa – asliyatdagi

Munosibkhon Ishanjanova

Associate Professor, Doctor of Philosophy in
Philological Sciences (PhD)
Andijan State Institute of Foreign Languages
Andijan, Uzbekistan
E-mail: ishanjanova77@mail.ru
ORCID iD: 0009-0003-5931-9980

Faridakhon Khamrakulova

Teacher
Andijan State Institute of Foreign Languages
Andijan, Uzbekistan
E-mail: xamraqulovafarida8@gmail.com
ORCID iD: 0009-0002-7895-0789

THE REPRESENTATION OF TIME-EXPRESSING ETHNOGRAPHIC UNITS IN THE TRANSLATION OF THE “BABURNAMA”

ABSTRACT

The objective of this study is to examine the expression of temporal concepts in translations of the “Baburnama”. The research objectives are as follows: (1) to analyze scholarly works and theoretical studies pertaining to the concept of time; (2) to identify ethnographic elements related to temporal concepts in the original text and assess their treatment in translation. The study utilized comparative-contrastive analysis, componential analysis, descriptive, and classificatory methods, which facilitated a precise examination of temporal concepts.

Temporal notions in the “Baburnama” are articulated through borrowed terms and coined linguistic units by Z.M. Babur. These units capture characteristics of a historical period, time passage, and era-specific events. Attention was given to alterations of these expressions in French translation and their reflection of culture-specific transformations. A key challenge in translation is representing cultural and social nuances, as temporal units are linked to linguistic elements and connected with the life, traditions, and religious practices of that time.

Numerous temporal expressions in the text are conveyed through ethnographic elements

madaniy va ijtimoiy sohalaridagi nozik masalalarni to'g'ri aks ettirilganligini tekshirishdir. Chunki, qo'llanilgan har bitta zamon birligi faqat tilga aloqador bo'lmay, o'sha davrdagi xal hayoti, uning an'analari, diniy-marosimiy jihatlari bilan chambarchas bog'liqdir. Shu bilan birga, ko'plab zamonga oid tushunchalar, jumladan, namoz vaqtlari, hijriy oy nomlari, hafta kunlari kabi madaniy tushunchalar bilan bog'liq etnografik birliklar orqali ifodalangan. Bu birliklar, o'z navbatida, o'sha davrning ijtimoiy hayoti, diniy va madaniy marosimlarini, odamlarning kundalik faoliyatini aks ettiradi. Tarjimada bu birliklarning to'g'ri aks ettirilishi, asl asar ma'nosining to'liq va aniq yetkazilishiga yordam beradi. Bunday holatda tarjimon o'sha davr madaniyatini chuqur tushunishi, uning tafsilotlarini o'quvchiga yetkazishda yuqori darajada madaniy sezgirlikka ega bo'lishi zarur.

Tadqiqot xulosasida ta'kidlanishicha, zamon tushunchalarini tahlil qilishda qo'llangan ilmiy metodlar nafaqat tarjimonning madaniy sezgirligini oshiradi, balki o'quvchiga asar mazmunini to'g'ri idrok etishga imkon beradi, "Boburnoma"dagi madaniyatga oid eng nozik masala va o'rinlarni anglashga ko'maklashadi.

Kalit so'zlar: zamon va makon tushunchalari, xronotop, semantik maydon, temporallik kategoriyasi, etnografik birlik, zamon o'zgarishlari, tarjima mezonlari, madaniy belgilar, madaniy sezgirlik.

KIRISH

"Boburnoma" asari birinchi navbatda tarixiy-memuar sifatida tadqiq etiladi. Bu asar o'z zamonining ko'plab tarixiy voqealarini o'z ichiga olgan va Zahiriddin Muhammad Bobur dunyoqarashini, uning dunyoga munosabatini aks ettirganligi bilan qimmatlidir. "Boburnoma" tarjimashunoslik sohasida ham muhim manba hisoblanadi. S.Jamolov [Jamolov, 1961], H.Nazarova [Nazarova, 1972], S.I. Shukurullayeva [Shukurullayeva, 1989], L.U. Xodjayeva [Xodjayeva, 1985], G.Xodjayev [Xodjayev, 1985], F.Salimova [Salimova, 1997], N.Jiyanova [Jiyanova, 2000], A.Ibrohimov [Ibrohimov, 2001], M.Sobirov [Sobirov, 2002], R.Karimov [Karimov, 2003], M.Xolbekov [Xolbekov, 2010], D.Xoshimova [Xoshimova, 2006, 2018] va M.S. Ishanjanova [Ishanjanova, 2025a, 2025b] tadqiqotlari asarning turli tillarga tarjimalari qiyosi, o'zaro madaniy aloqalar va tilning rivoji haqidagi muhim ma'lumotlarni o'zida jamlagan.

"Boburnoma" asari Yevropa olimlari tomonidan katta e'tibor bilan o'rganilgan. Ayniqsa, fransuz sharqshunosi J.P. Runing "Buyuk mo'g'ullar tarixi. Bobur" asari alohida ta'kidlanadi [Roux, 1986]. Zamon va makon tushunchalari adabiy-badiiy tafakkurda muhim o'rin tutadi, chunki har bir millatning madaniyati va dunyoqarashi

associated with cultural concepts, such as prayer times, Hijri months, and days of the week. These elements offer insights into the social life, religious rituals, and daily activities of people in that historical context. Accurate translation of these units is essential to convey the full meaning of the original work. The translator must possess a profound understanding of the culture of that era and demonstrate cultural sensitivity to effectively communicate its subtleties to readers.

The study concludes that the application of rigorous research methods in analyzing temporal concepts enhances the cultural awareness of translators and the understanding of readers, thereby facilitating a comprehension of cultural nuances in Z.M. Babur's work. The accurate representation of temporal concepts in the translation of the "Baburnama" significantly contributes to conveying the original content accurately and comprehensively.

Key words: time, spatial concepts, chronotope, semantic field, category of temporality, ethnographic unit, temporal shifts, translation criteria, cultural markers, cultural sensitivity.

til orqali namoyon bo‘ladi. Zamon tushunchasi badiiy matnlarni tasvirlashda katta ahamiyatga ega bo‘lib, bu borada rus tilshunoslari A.V. Bondarko [Bondarko, 1999], I.R. Galperin [Gal‘perin, 1974] va I.O. Moskalskayaning [Moskal’skaya, 1981] tadqiqotlari mavjud. O‘zbek adabiyotshunosligida ham vaqt (xronotop) tushunchasi keng o‘rganilgan, bu borada O‘.Nazarov [Nazarov, 2018], S.Mirvaliyev [Mirvaliyev, 1983], B.To‘rayeva [To‘rayeva, 2018], A.To‘ychiyev [To‘ychiyev, 2009] kabi olimlar zamon kategoriyasi va uning metodlariga alohida e‘tibor qaratgan. Masalan, S.Mirvaliyevning “Roman va zamon” [Mirvaliyev, 1983] asarida badiiy vaqt masalasi ko‘rib chiqilgan.

M.Y. Umarovanning “Tarixiy dramada badiiy zamon konsepsiyasi” [Umarova, 2011] mavzusidagi nomzodlik dissertatsiyasida Fitrat va Shekspir tragediyalarida badiiy zamon muammosi taqqoslanib o‘rganilgan. A.Nosirovning “Tarixiy haqiqat va uning badiiy talqini” [Nosirov, 1999] mavzusidagi dissertatsiyasining “Zamon va tasvir” bo‘limida esa, “Yulduzli tunlar” romanidagi zamon tasviri, xususan, temuriy shahzodalarning hayotini va tarixiy sharoitni tipik tarzda tasvirlash orqali yuqori badiiy darajada yoritilganligi tahlil qilingan. Ushbu tadqiqotda zamon va tarixiy shaxslar obrazining badiiy talqini hamda ularning tarixiy haqiqatga muvofiqligi o‘rganilgan.

TADQIQOT METODLARI

Tadqiqotni amalga oshirishda bir nechta ilmiy tadqiqot metodlaridan foydalanilgan. Qiyosiy-chog‘ishtirma metodi asarlarning tarjimalarini tahlil qilishda eng ko‘p qo‘llanildi. Bu metod yordamida asliyat va tarjima o‘rtasidagi farqlar va o‘xshashliklar aniqlanadi. Shuningdek, tarjimaning to‘g‘riligi va aniq ifodalanganligi baholandi. Tarjimada madaniy va lingvistik nuanslarni aniqlashda bu metodning o‘rni juda katta. Boshqa metodlar bilan birga qo‘llanilganda, tarjimaning umumiy sifatini baholash imkonini yaratdi. Qiyosiy-chog‘ishtirma metodining o‘rni tadqiqotda juda muhim hisoblanadi.

Tasniflash metodi yordamida olingan natijalar turli guruhlariga ajratildi. Bu metod har bir zamon tushunchasining o‘ziga xos xususiyatlarini ochib berdi. Natijalar turli aspektlardan, jumladan, lingvistik va madaniy jihatlardan tahlil qilindi. Har bir zamon tushunchasi alohida kategoriyaga kiritilib, uning tarjimadagi aks etishi o‘rganildi. Bu usul orqali zamon tushunchalarining tarjimada qanday ifodalanganligi va ularning muhim ahamiyati ko‘rsatilgan. Tasniflash metodi tahlilning tizimli va to‘liq bo‘lishini ta‘minladi. Buning natijasida zamon tushunchalari bir-biridan farqli ravishda guruhlandi.

Tavsiflash usuli asarda zamon tushunchalarining qanday ifodalanganini ko‘rsatishda yordam berdi. Ushbu metod yordamida har bir zamon birligining izohli tavsifi taqdim etildi. Zamon tushunchalarining matndagi o‘rni va ularning ahamiyati yoritildi. Tavsiflash metodi orqali zamon tushunchalarining o‘ziga xos xususiyatlari va ular qanday vazifalarni bajarishi aniqlandi. Tarjimada bu tushunchalar qanday ko‘rinishda aks etganligi keltirildi. Shuningdek, bu metod tarjimaning aniq va to‘liq bo‘lishiga yordam berdi. Tavsiflash usuli tahlilning chuqurligini oshirdi.

Komponent tahlil metodi asardagi zamon tushunchalarining tarkibiy qismlarini o‘rganishga imkon berdi. Bu metod yordamida zamon tushunchalarining har bir

tarkibiy qismi alohida ko'rib chiqildi. So'zlar, frazalar va boshqa elementlar tahlil qilindi. Har bir komponentning tarjimada qanday aks etganligi o'rganildi. Bu tahlilning o'ziga xosligi shundaki, u har bir elementning rolini aniqlashga qaratilgan. Komponent tahlil metodi yordamida tarjimaning yuqori darajadagi aniqligi va aniq ifodalanganligi ta'minlandi. Natijada zamon tushunchalarining tarjimada qanday ifodalanganligi haqida to'liq tasavvur hosil qilindi.

Tadqiqotda zamon tushunchalarining madaniy nuanslarini o'rganish muhim o'rin tutdi. Har bir zamon tushunchasi o'zining madaniy kontekstiga ega. Tarjimaning to'g'ri bo'lishi uchun bu kontekstni hisobga olish zarur. Zamon tushunchalarining madaniy bog'liqligi va tarjimada aks etishi chuqur tahlil qilindi. Madaniy nuanslar tarjimaga qanday ta'sir qilishini o'rganish, asar mazmunining to'liq va aniq yetkazilishiga yordam berdi. Madaniy sezgirlik tarjimonning asosiy xususiyatlaridan biri bo'lishi kerak. Shuning uchun bu tahlil muhim ahamiyatga ega.

Tadqiqotda zamon tushunchalarining tarjimada aks etishi haqida batafsil ma'lumot berildi. Asliyatdagi zamon tushunchalarining tarjimadagi o'zgarishlari tahlil qilindi. Buning natijasida zamon tushunchalari qanday o'zgarishlarga uchragani va ularning ma'nolari qanday saqlanganligi ko'rsatilgan. Tarjima jarayonida madaniy va lingvistik o'zgarishlarning qanday ahamiyatga ega ekanligi aniqlangan. Zamon tushunchalarining o'zgarishi, tarjimaning aniqligi va to'g'riligi bilan bevosita bog'liqdir. Bu tahlil yordamida tarjima sifatini yaxshilashga yordam beruvchi usullar taklif etildi. Tadqiqot jarayonida tarjima nuanslari haqida yanada chuqurroq tushuncha hosil qilindi.

Shu bilan birga, tadqiqotda turli metodlarning qo'llanishi natijasida zamon tushunchalarining tarjimada qanday aks etganligi haqida keng qamrovli tahlil olib borildi. Har bir metod o'ziga xos yondashuvni taqdim etdi va tadqiqotning sifatini oshirdi. Qiyosiy-chog'ishtirma, tavsiflash, tasniflash va komponent tahlil metodlari birgalikda ishlatilganda tahlilning keng va chuqur bo'lishini ta'minladi. Natijada zamon tushunchalarining tarjimadagi aks etishi va madaniy nuanslar o'rtasidagi bog'liqlik to'liq tahlil qilindi. Tadqiqotning yakuniy natijasi zamon tushunchalarining to'g'ri va aniq aks ettirilishi, tarjimaning sifatini oshirishga yordam berishini ko'rsatdi. Bu metodlarning qo'llanishi, asar mazmunining to'liq va aniq tushunilishini ta'minladi.

NATIJARLAR VA MUNOZARA

Bu ishlar doirasida temporallik kategoriyasi lisoniy-mazmuniy aspektda o'rganiladi. Temporallik, zamonning ifodalanishini ta'minlovchi grammatik, leksik va sintaktik vositalar orqali namoyon bo'lib, u zamonning fizik va falsafiy mohiyatini ifodalovchi funksional-semantik kategoriya sifatida qoraladi.

Zamon kategoriya sifatida tarixan falsafada o'rganilgan. Aristotelning zamon haqidagi nazariyasi XX asrda ham ahamiyatini yo'qotmagan. Uning yondashuvdagi asosiy jihat – zamonning harakat bilan bog'liqligidir, u zamonni harakatning soni va o'lchovi sifatida belgilaydi. Ammo Aristotel vaqtni faqat aylana shaklidagi harakat, aynan osmon sferalarining aylanishi bilan bog'laydi va uni cheksiz uzunlikdagi chiziq sifatida tasavvur qiladi. Uning vaqt haqidagi fikrlari jismoniy ilmiy asarida alohida

o‘rin tutadi, lekin ular mavjudlikning asosiy tamoyillari bilan chambarchas bog‘liqdir. Aristotel nazariyasida zamonni ikki qismda o‘rganilgan: o‘tgan vaqt, ya‘ni mavjud bo‘lmagan va kelajak, ya‘ni hali mavjud bo‘lmagan. Bu paradoksni yuzaga keltiradi, olim uchinchi qism “hozir” tushunchasini doimiy ravishda o‘zgarib turishligini e‘tirof etadi. Zamon o‘tishi bilan “hozir” yo‘qoladi, yangi zamon hosil bo‘ladi. Bunda zamon uzluksiz davom etuvchi jarayon ekanligi kuzatiladi.

Zamon tushunchasini ifodalovchi birliklar tilshunoslikda semantik maydon nazariyasiga asoslanib tadqiq etilib kelinadi. Shuningdek, temporallik xususiyatlari esa grammatik jihatdan tahlillarga tortiladi. Zamon semantik maydoni – bu zamon (vaqt) tushunchasiga oid so‘zlar va ularning o‘zaro aloqalarini o‘z ichiga olgan semantik (ma‘no) maydonni anglatadi. Bu maydon, turli zamoniy ifodalar, so‘zlar, iboralar va ularning ma‘nolarini o‘z ichiga olib, vaqt va zamon tushunchasiga oid turli holatlarni tasvirlash uchun ishlatiladi. Quyidagi jadvalda semantik maydon elementlari aks etadi (1-jadvalga qarang).

1-jadval.

Zamon semantik maydoni tarkibi

	Semantik maydon	Vaqt turi	Misollar
1.	Vaqtning turli o‘lchamlari	1) an‘anaviy vaqt; 2) tuziladigan vaqt; 3) maqsadga yo‘naltirilgan vaqt.	<i>kun, hafta, oy, yil; hozir, ertaga, kecha; o‘tgan, kelajak, hozirgi.</i>
2.	Zamoniy o‘zgarishlar	1) davrlar; 2) hodisalar va ularning vaqtga bog‘liq fazalari	<i>tarixiy davrlar; zamonlar (masalan, o‘rta asrlar, yangilanish, hozirgi zamon); boshlanish, o‘rta, tugash, pal- lasimon o‘zgarishlar.</i>
3.	Zamoniy bog‘lanishlar	1) ketma-ketlik va tartib 2) davomiylik	<i>oldin, keyin, davomida, orada; uzoq vaqt, qisqa vaqt, davom etish, tugatish.</i>
4.	Zamon va makon aloqalar	zamonning makon bilan bog‘lanishi	<i>zamon va makon tushunchalarining o‘zaro aloqasi: “kecha Toshkentda”, “bugun bu joyda”</i>

Bu maydon, bir nechta so‘zlar va iboralar orqali vaqt va zamon haqidagi ma‘lumotlarni ifodalaydi. Tushunchaning semantik maydonini o‘rganish, uning ma‘no tizimini chuqurroq anglash va uni turli kontekstlarda qo‘llash imkonini beradi.

Z.Xolmanova “Boburnoma” asarida zamon tushunchasining ifodalanishini tadqiq etar ekan, uning semantik jihatdan quyidagi mezonlarini belgilaydi:

- 1) “zamon” tushunchasi uchun xoslangan terminlar;
- 2) muayan hodisaning amalga oshish muddati bilan ifodalangan tushunchalar;
- 3) “zamon” tushunchasi quyosh harakati orqali ifodalangan vaqt;
- 4) “zamon” tushunchasi kunning qismi bilan ifodalangan;
- 5) oy nomlari asosida izohlangan vaqt birliklari;
- 6) hafta kunlari orqali aks ettirilgan zamon;
- 7) tabiat hodisalarini mezon qilib olingan zamon [Xolmanova, 2021].

Olimaning ushbu mezonlariga tayanib asardagi zamon tushunchalarini

tarjima matnlari bilan chogʻishtirma tarzda tahlil qilamiz. “Boburnoma”da “zamon” tushunchasi *asr, oy, yil, daqiqa, soat, fasl, hafta, pos, paxar, giri, gari, pul* kabi terminlar orqali aks etadi.

Boburning yozma merosida XV-XVI asrlardagi qadimiy oʻzbek adabiy tilining boy lugʻatidan tashqari, uning faoliyatiga doir fors-tojik, hind, pushtu va mugʻul tillaridan koʻplab soʻzlar ham qoʻllanilgan. Ayniqsa, baʼzi atamalarga boshqa tillardagi ekvivalentlar kiritilgan, bu esa ikki asosiy maqsadni koʻzda tutadi. Birinchidan, Bobur oʻz asarida forscha va hindcha baʼzi terminlarning mazmunini oʻquvchiga tushunarli qilib yetkazishni maqsad qilgan. Ikkinchidan, u voqealar va hodisalar mohiyatini yanada chuqurroq bayon qilishga harakat qilgan. Masalan, forscha “pos” va hindcha “paxar” atamalari toʻgʻrisida shunday deyilgan: “Hind xalqi kechani va kunduzni oltmish qismlarga boʻlib, har bir qismini bir garib deb atashgan, yana kechani toʻrt va kunduzni toʻrt qismlarga ajratishgan. Har bir qismini ‘paxar’ deb atashadi, fors tilida bu esa ‘pos’ deb ataladi”. Shuningdek, “paxar” atamasining boshqa hududlardagi aholisi tomonidan ishlatilmasligi ham taʼkidlangan: “Oʻsha hududlarda ‘pos’ va ‘posbon’ atamalari ishlatilgan, lekin bu xususiyat mahalliy aholiga tanish emas edi”. Hind xalqi uchun xos boʻlgan ushbu atamalar asliyatda quyidagicha keltirilgan: “*Kechaning uch posigacha yoʻl keldik. Karnon soʻyigakim Ravodin chiqib kelur, ettuk. Bobo Sayramiy dedikim, siz munda turung, men borib, Gʻavo yoʻlini ehiyot qilib kelay. Muddatidan soʻngra keldi*” [Bobur, 2002; 173]. A.Pave de Kurtey tarjimasida “pos” terminiga ahamiyat qaratsak: “*Nous marchâmes jusque vers trois heures du matin que nous arrivâmes au torrent de Kermân qui vient d’Argavân. Baba-Seïrâmi dit: “Restez ici, pendant que je vais aller reconnaître la route”* [Pavet de Courteille, 1871; 250]. Tarjimasi: “Biz tonggi uch soatlarga qadar yurib, Karnon daryosiga yetib keldik. Bobo-Sayram dedi: “Bu yerda qolinglar, men yoʻlni tekshirib kelaman”. Bunda yuqorida taʼkidlaganimizdek, “pos” fors tilida kechani toʻrt qismlarni anglatgan boʻlsa, uch pos uchdan bir qismi boʻlishi kerak, buni tarjimon hisobiga koʻra soat tonggi uch deya keltiradi. J.-L. Bakke-Gramon tarjimasida esa “*Nous marchames jusqu’à la troisième veille au torrent de Karnan, qui descend d’Argavân. Sayrami me dit: “Restez ici. Moi je vais m’assurer le route de Ghava et je reviens”* [Bacqué-Grammont, 1985; 120] kabi berilib, tarjimon *veille* soʻzini ishlatadi. Ushbu soʻz lugʻatlarda quyidagicha aks etadi:

Veille (nom. Féminin)

1. Action de monter la garde, en particulier de nuit – Qoʻriqlash harakati, ayniqsa, kechasi.

2. Action, fait de ne pas dormir aux heures généralement consacrées au sommeil – Uyquga ajratilgan vaqtlarda uxloymaslik, uygʻonib turish harakati.

3. État de quelqu’un qui est éveillé – Kimdir uygʻoq boʻlgan holat.

4. Journée qui précède celle dont on parle ou un événement particulier – Soʻz yuritilayotgan kundan yoki maxsus bir voqeadan avvalgi kun.

Ushbu soʻzning maʼnolaridan kelib chiqsak, tarjimonlar ekvivalent topishga harakat qilgan. A.Pave de Kurtey oʻzining lugʻatida ham fors tilidan kirgan soʻzlarga alohida urgʻu berganini taʼkidlashimiz joiz.

Paxar (paxr) – hindlar qo‘llagan vaqt o‘lchov birligi, uch soatga teng: “... yana kechani to‘rt va kunduzni to‘rt qism qilibturlar, har qaysini bir paxar debturlarkim, forsiysi pos bolgay [A‘zamov, 2014; 418]. Ul viloyatlarda pos va posbon eshitilur edi, bu xususiyat bila ma‘lum emas edi...” [Bobur, 2002; 289].

Mazkur vaqt birligi asarda juda ko‘p uchraydi. Jumladan, quyidagi misolni kuzatsak: “*Namozi shom Gang suyi Juun suyining qo‘shilishig‘a yetib, Payag tarafi bila kemani tortturub, bir paxar to‘rt gariyda o‘rdug‘a keldim. Chorshanba kuni ikki paxardin cherik Juun daryosidin o‘ta kirishdi*” [Bobur, 2002; 252]. A.Pave de Kurtey tarjimasining 357-sahifasida ushbu so‘zga quyidagicha matnosti izohi beradi: “*Le texte se sert du mot sanscrit pahàrt qui désigne un espace de trois heures. Il veut donc dire ici: vers les neuf heures du matin – Matnda «paxar» so‘zi uch soatlik vaqt oralig‘ini anglatadigan sanskritcha so‘z sifatida ishlatilgan. Shuning uchun, bu yerda bu so‘z taxminan ertalab soat to‘qqizni anglatadi*”.

J.-L. Bakke-Gramon yuqoridagi misolni tarjimasini quyidagicha o‘giradi: “Je fis tirer mon embarcation du côté de Piag et j’arrivai au camp à un paxar et quatre ghéri (vers dix heures et demie du matin). Le mercredi, après deux paxar (à midi), l’armée commença à traverser la Djumna à l’aide de quatre cent vingt embarcations” [Bacqué-Grammont, 1985; 399]. Tarjimon bir paxar to‘rt gariyni transliteratsiya usulida beradi va mazkur birlikni jumla ichida izovlovchi sifatida soat o‘n yarimlar chamasi va ikki paxarni choshgoh deb keltiradi. Bu tarjimada J.-L. Bakke-Gramon hisobi to‘g‘ri sanaladi.

Gariyaliy – har paxar (kecha-kunduzning sakkizdan bir qismi) o‘tganini gariyalni qoqib xabar beruvchi: “Burun gariyaliylar kecha-kunduzda paxar tugaganida – o‘q paxar alomatini qoqarlar edi” [Bobur, 2002; 289; A‘zamov, 2014; 209].

Ushbu maslahatda Hindistondagi barcha yirik shaharlar va ularning muhim joylarida ko‘plab muqarrar va muayyan tartiblar mavjudligi ta‘riflanadi. Birinchi navbatda, bir yassi shaklida joylashtirilgan, ulug‘vorligi va qalinligi ikki ellikcha bo‘lgan obyektlar haqida gapiriladi. Bu obyektlar “gariyal” deb ataladi. Gariyallar yuqori joylarga joylashtiriladi. Shuningdek, tasvirlangan narsada bir necha jom soatlar mavjud bo‘lib, ularning pastki qismida teshiklar bor, har bir gariyda bir tular bo‘ladi. Gariyallar navbat bilan bu jomni suvga solib kutadilar. Masalan, kun tugagach, bu jomni suvga solib, to‘kish boshlanadi va suv to‘lsa, gariyalga bir zarba beriladi; agar suv ikki marta to‘kilib, paxar tugasa, u holda zarbalar takrorlanadi. Har bir paxar tugagach, belgi sifatida, to‘kish davom etadi va gariyalga g‘alaba qo‘shiladi. Agar kunduzdan oldin paxar bo‘lsa, zarbadan so‘ng daranjali tarzda bir navbat qo‘shiladi [A‘zamov, 2014; 289] – “*Il faut savoir que dans toutes les villes importantes de l’Hindoustàn il y a des agents appelés ghèriali. Ceux-ci ont un large appareil d’airain, de la dimension d’un plateau et de l’épaisseur de deux doigts: c’est ce qu’on nomme le ghèrial. Il est suspendu dans un endroit élevé. De plus ils sont munis d’un bassin en forme d’horloge, foré à sa base et se remplissant une fois par ghéri. Les ghèriali, qui se succèdent les uns aux autres, placent le bassin sur feau et attendent. Si, par exemple, ils ont exécuté cette opération au lever du soleil, ils ne voient pas plus tôt le bassin rempli qu’ils frappent un coup avec un maillet sur le ghèrial. Lorsque le bassin*

se remplit pour la seconde fois, ils frappent deux coups. Pour annoncer qu'un paxar est écoulé, on bat le ghérial à coups redoublés. S'agit-il d'indiquer que le premier paxar de la journée est terminé, on frappe d'abord plusieurs coups rapides, puis on fait une pause à la suite de laquelle on frappe un seul coup" [Pavet de Courteille, 1871; 214].

“Gariy” – Hindistonda vaqtni o‘lchash birligi bo‘lib, sutkaning oltmishdan bir qismini (24 daqiqa) tashkil qiladi. Bu o‘lchov tizimi maxsus suv soati yordamida amalga oshirilgan. Suv soatining idishi (tosi) har bir gariy o‘tganda to‘lib ketgan. Gariali (maxsus xizmatkorlar) har safar gariy o‘tganda, suv soatini tekshirib, uning to‘lganini sezib, shu vaqtda maxsus tumoq urishgan. Agar birinchi marta to‘lsa, tumoq bir marta urilgan, ikkinchi marta to‘lsa, ikki marta urilgan, uchinchi marta esa uch marta urilgan va bu harakat “gariy” vaqtining o‘tganini bildirgan. Agar “paxar” (kunduz-kechada sakkizdan bir qismini) o‘tsa, gariali tumoqni bir necha marta urib, bu holatni bildirgan.

Matnda “gariy” o‘lchov birligi va uni aniqlash uchun ishlatilgan suv soati tizimi batafsil tasvirlangan. Bu tizim vaqtni aniq o‘lchashga yordam berib, gariali tomonidan kuzatilib, vaqt o‘tishini ko‘rsatish uchun “to‘qmoq” urishgan. Ushbu tizim kunduz va kechani aniqlashda, vaqtning uzluksiz o‘tishini ko‘rish va sezish uchun muhim ahamiyatga ega bo‘lgan. “Gariy” o‘tishi bilan bog‘liq ritmik jarayonlar – tumoq urish – vaqtning o‘tishini ko‘rsatish va tushuntirish uchun ishlatilgan, bu tizim esa o‘sha davrning o‘ziga xos va keng tarqalgan amaliyotlarini aks ettiradi.

Shuningdek, bu so‘zning “paxar” o‘lchoviga bog‘lanishi – kunduz va kechaning sakkizdan bir qismini anglatadigan va vaqtning aniq bo‘linishini ifodalovchi xususiyat ham muhimdir. Bu usul orqali vaqtni boshqarish va kuzatish juda aniq va tizimli tarzda amalga oshirilgan [A‘zamov, 2014; 252].

Ma‘lum hodisaning amalga oshish muddati bilan belgilanuvchi zamon tushunchalari quyidagicha aks etadi:

A. Toat-ibodat, namoz ko‘rinishlarini bildiruvchi so‘zlar metonimik usuldagi ma‘no ko‘chish asosida “zamon” tushunchasini anglatgan: *namoz bomdod, peshin namozi, asr namozi, shom, xufton* kabi namoz vaqtlari asarda, shuningdek, *ikki namoz oralig‘i, sunnat vaqti* kabilar beriladi. “Boburnoma”da namoz bilan bog‘liq zamon tushunchalari ko‘p uchrasa-da, bomdod namozi uch marotaba qo‘llanilgan, lekin bomdod namoz vaqti o‘rnida Bobur “tonglasi” so‘zini bomdod namozi vaqtiga monand ishlatadi. “*Tonglasi, shanba kuni Karmunas suyining guzarini ko‘ra kishi yiborgan jihatidin bir paxarga yovuq, kuchuldi*” [Bobur, 2002; 253]. Fransuz tilidagi tarjimalarda bu so‘z so‘zma-so‘z tarjima usulida aks etib keladi va kundalik qo‘llaniladigan umumleksema bilan beriladi. “*Erta namozi peshin Fatxpurdin otlanib, o‘n yetti kuruh, yo‘l yurub, kechaning ikki posida Agraning “Xasht behisht” bog‘iga tushuldi*” [Bobur, 2002; 261]. Peshin namoz vaqt ifodalash maqsadida asarda juda ko‘p qo‘llanilgan tarjimada quyidagicha aks etadi. A.Pave de Kurtey tarjimasida: “*Après une marche de seize kurouh je fis halte dans la matinée à Fethpour de Rabiri. J’en repartis dès l’heure de la prière de midi et fis encore seize kurouh. Enfin la deuxième veille de la nuit était finie lorsque je mis pied à terre au Jardin des*

huitparadis à Agra”. Tarjimasi: “O‘n olti kori yurib, men ertalab Fatxpurga to‘xtadim. Men u yerda Rabirining Fatxpurida bir oz dam oldim. Tushdan keyin namoz vaqtida yo‘lga chiqdim va yana o‘n olti kori yurib, oxir-oqibat, tunning ikkinchi qarorida Agra shahridagi “*Xasht behisht*” bog‘iga yetib keldim”. J.-L. Bakke-Gramon tarjimasida: “*Nous quittons Fathpur avant midi. Nous parcourumes dix-sept korih et fimes halte à la deuxième veille de la nuit à Agra, dans le jardin des Huit-Paradis*”. Tarjimasi: “Biz Fatxpurni tushdan oldin tark etdik. Biz o‘n yetti ko‘ri o‘tdik va Agra shahrida, Xasht behisht bog‘ida, tuning ikkinchi qaroriga yetib to‘xtadik”. Namozni peshin har ikki tarjimada ham tush payti deb tasvirlangan, namoz so‘zi vaqtga qaratilgani uchun tarjimada aks etmagani kuzatiladi, shuningdek, erta so‘zi har ikki tarjimada tafovutga ega, birida ertasi kun ma‘nosida aks etsa, ikkinchisida ertalab ma‘nosiga monand berilgan. Tarjimada bunday tafovutlar uchray turadi, faqat bunda tarjimondan mazmundan chetga chiqmagan holda yondashishi va tarjima usullaridan foydalanishi talab etiladi.

B. “Boburnoma”da ma‘lum bir vaqtni ifodalovchi *sut pishirim vaqti* iborasi uchraydi, bu ibora Bobur tomonidan vaqt birligi sifatida kiritilib, bu qanchalik vaqt o‘lchoviga tengligi misolda ko‘rinadi: “Bir sut pishimiga yovuq, darang qildi. G‘olib, hamlini tuzdi ekin, keynidin hech kim ko‘mak kelmadi va ko‘mak kelur ehtimoli ham yo‘q, edi” [Bobur, 2002; 121]. A.Pave de Kurtey tarjimasida so‘zma-so‘z tarjima usulida beriladi, lekin matnosti izohi keltiriladi: “*Il fit halte environ le temps de battre du lait en beurre, sans doute pour ramasser toutes ses forces*” [Pavet de Courteille, 1871; 334]. Tarjimasi: “U ehtimol bor kuchini yig‘ish uchun sutni sariyog‘ga aylantirish vaqticha to‘xtadi”. Matnosti izohi: “Bir sout pichimiga yavouk direng kildi. La traduction persane porte: nezdik bezek chir poukhten diring kerd. M.Leyden rend ce passage par “he stopped there as long as mille takes to boil”. “Je pense qu’il s’agit plutôt ici de la coagulation du lait, lorsqu’il est battu, que de sa cuisson sur le feu, le mot turk pichim ne désignant pas par lui-même l’ébullition, mais la cuisson, la maturité, la confection”. Tarjimasi: “Bir sut pishimiga yavouk direng kildi. Forscha tarjimasi shunday: “nezdik bezek chir poukhten diring kerd”. M.Leyden ushbu o‘rinda “he stopped there as long as mille takesto boil” deb tarjima qilgan”. Menimcha, bu yerda sutning pishish jarayoni, ya‘ni u ko‘pirtirilganda qaynatilishidan ko‘ra, sutning qaynashini emas, balki sutning qattiqlashishini ifodalovchi jarayon haqida gap boradi”. “Pishim” so‘zi o‘zi bilan qaynashni emas, pishirishni, yetilish jarayonini yoki tayyorlashni anglatadi.

D. Asarda semantik kengayish natijasida paydo bo‘lgan *oshliq (g‘alla) vaqti, qovun-tarvuz pishig‘i vaqti (kuz)* kabi iboralar uchraydi: “*Qovun pishig‘i edi. Nasuhda bir nav qovun bo‘lurkim, «Ismoil shayhiy» derlar, terisi sariq, kemuhtluq, osuda qovun bo‘lur, ta‘mi olmacha, go‘шти to‘rt iliq, ajab laziz qovundir*” [Bobur, 2002; 65]. Ushbu misol A.Pave de Kurtey tarjimasida: “*C’était l’époque de la maturité des melons. Il en existe à Naçoukh une espèce connue sous le nom d’Ismaèl-Cheikhi, dont l’écorce est jaune, peu rugueuse, lisse*” [Pavet de Courteille, 1871; 120] kabi aks etadi, bunda so‘zma-so‘z tarjima beriladi, lekin fransuzabon o‘quvchisida qovun pishig‘i davri tushunchasi “kuz” ma‘nosini berishi haqida tasavvur uyg‘otmaydi,

chunki Yevropa iqlimi Osiyo iqlimi bilan farq qiladi. Fransuzlarda kuz “la rentrée”, ya’ni “o’quv yili boshlanishi” tushunchasi bilan bog’liq, bu har ikki tilning madaniy kodlarini namoyon etishini ko’rsatadi.

E. Harbiy harakatlar bilan bog’liq zamon tushunchalari: *nog’ora vaqti (jang tugashi, kechki payt), ot minguncha fursat, qilich sug’urguncha fursat, tug’chi tug bog’lag’uncha fursat, ikki o’q o’tguncha fursat, sog’doqqa solguncha*, shuningdek, harbiy harakatlarda “muddat” tushunchasi *miod* termini bilan berilishi uchraydi. “*Andin so’ngra Xumoyun bila Komron xabar topib, ot minguncha fursat bo’lmadi, chuxralariga ko’tartib, shahar darvozasi bila ark darvozasi orasiga kelib, mulozamat keldilar*” [Bobur, 2002; 172]. A.Pave de Kurtey tarjmasi: “*Il en résulta qu’on n’eut pas le temps, sitôt que la chose fut sue, de faire monter à cheval Humaioun et Kâmrân. Portés sur les bras de leurs pages, ils vinrent me présenter leurs hommages entre la porte de la ville et celle du château*”. J.-L. Bakke-Gramon tarjmasi: “*Quand Humayun et apprirent la nouvelle, il n’était déjà plus temps pour eux monter à cheval. Ils se firent porter par leurs pages et vinrent rnter leur hommage entre la porte de la ville et celle de la*” [Bacqué-Grammont, 1985; 223]. Tarjimasi: “Natijada bu ish ma’lum bo’lishi bilan, Humoyun va Kamronni otga minib ulgurish uchun vaqti bo’lmadi. Ular o’z xizmatkorlarining qo’lida ko’tarilib, shahar eshigi bilan qal’a eshigi o’rtasida menga salom berishga keldilar”. Tarjimada kuzatilganidek, ot minguncha fursat vaqt emas, o’z ma’nosida o’girilgan. Bu yerda izoh yoki tarjimani madaniyatlararo munosabatidan kelib chiqib berish zarur sanaladi.

Zamon tushunchasining quyosh bilan bog’liq holda berilishi, bunda:

A. Quyoshning tush paytigacha bo’lgan harakati chegara qilib olingan: *oftob bir nayza bo’yi, kun tushguncha*. Masalan: “Oftob bir nayza buyi chikib edikim, urush angizi bo’ldi” [Bobur, 2002; 173]. Tarjimalari: “*Le soleil était monté à l’horizon de la hauteur d’une javeline lorsque l’attaque commença, et la lutte se soutint de part et d’autre jusqu’à midi*” [Pavet de Courteille, 1871; 163]. “*Le soleil était à la hauteur d’une lance lorsque le combat avait commencé*” [Bacqué-Grammont, 1985; 251]. Har ikki tarjimada nayza so’zi nishon yoki nayza kabi berilib, mazmunan oftobning balandligi ma’nosini aks ettirishga xizmat qilgan.

B. Quyoshning botar payti esa zavol vaqti kabi berilgan bo’lib, zavol leksemasining semalari “yo’q bo’lish”, “pastlash” kabi namoyon bo’lgan. Masalan: “*Zavol vaqtigacha munda ichildi*”. [Bobur, 2002; 179]. Zavol, kunning ikkinchi yarmida, ya’ni quyosh botishiga yaqin vaqtni bildiradi. Bu payt odatda kunning tugashiga yaqinlashgan davrni anglatadi. “Zavol bo’ldi, yigitga uvol bo’ldi” yoki “Zavol vaqtigacha munda ichildi” kabi iboralar, o’z vaqtida yoki aniq bir ijtimoiy vaziyatda sodir bo’lgan voqeani ifodalaydi. Ushbu iboralarni madaniy kontekstda tahlil qilish muhimdir, chunki ular o’zaro bog’liq bo’lgan ijtimoiy va diniy holatlarni aks ettiradi. Etnografik nuqtayi nazardan zavol vaqti nafaqat vaqt o’lchovining bir turi, balki o’sha davrda jamiyatning kundalik faoliyatini, ishlarini va marosimlarini qanday amalga oshirganini ham ko’rsatadi. Shuningdek, zavol payti diniy va ijtimoiy hayotdagi muhim vaqt bo’lib, ma’lum rasm-rusumlarga mos ravishda odamlar o’z odatlarini saqlaydi. Bu vaqt ichida ichish, odatda ijtimoiy yoki diniy qoidalar bilan

to‘qnash kelmasligi kerak, shuning uchun bu holat o‘ziga xos ijtimoiy doirada rivojlanadi.

D. Quyoshning yulduz burjlariga nisbatan harakati: *“Oftob hamalga tahvil qildi”* [Bobur, 2002; 295]. *“Oftob hamalga tahvil qildi”*, etnografik tahlil nuqtayi nazaridan o‘ziga xos madaniy va ijtimoiy ma’nolarga ega bo‘lib, odatda jamiyat va madaniyatdagi ijtimoiy holatlarni, zamon, makon, diniy va madaniy an’analarni o‘rganishga asoslanadi. Bu iborani jamiyatdagi vaqt o‘lchovlari, madaniy qadriyatlar va an’analar orqali tahlil qilishni ko‘rib chiqsak. *“Oftob hamalga tahvil qildi”* iborasidagi *“oftob”* so‘zi quyoshni anglatadi, bu esa, o‘z navbatida, vaqt o‘lchovining asosiy vositalaridan biri sifatida ishlatilgan. Etnografik tahlil doirasida bu ibora an’anaviy vaqtni o‘lchash usullarini ko‘rsatadi, masalan, quyoshning harakati yordamida kunni yoki yilni o‘lchash. Bu kabi ifodalar, eski madaniyatlar va ijtimoiy tizimlarda vaqtni qanday anglaganini, qanday o‘lchash vositalarini qo‘llaganini ko‘rsatadi.

Misolda *“hamal”* burji berilgan. Hamal, arabcha *“hamaal”* so‘zidan olingan bo‘lib, bu *“qo‘y”* yoki *“yoy”* deb tarjima qilinadi va astrologiyada birinchi burj (Aries) hisoblanadi. Burj tizimi, zamonaviy jamiyatda ham, astrologiya va diniy e’tiqodlar bilan bog‘liq bo‘lgan qadriyatlarni o‘z ichiga oladi. Etnografik tahlil nuqtayi nazaridan burjlar va ular bilan bog‘liq bo‘lgan vaqtlar (masalan, hamal burji) insonlarning kundalik faoliyatiga, siyosatga, hatto iqtisodiy hayotga ta’sir qilgan. Shunday qilib, *“Oftob hamalga tahvil qildi”* iborasi jamiyatda vaqt o‘lchovlarining qanday ishlaganini va burjlarning hayotdagi ahamiyatini ko‘rsatadi. Burjlar faqat tabiat hodisalari bilan bog‘lanib qolmay, balki insonlarning shaxsiy hayoti, siyosiy qarorlar va jamiyatdagi umumiy oqimlar bilan ham bog‘liq.

Zamon tushunchasining oy nomlari bilan berilishida *“Boburnoma”* tarjimalarda transliteratsiya usulida aks etgan. Chunki Bobur barcha oy nomlarini xijriy yil nomi bilan beradi. Masalan: *“Panjshanba kuni, zulqa’da oyining o’n uchida Xumoyun safar qilib, Jalesar degan kentginagakim, Agradin uch kurux, bo’lgay, tushti”* [Bobur, 2002; 245]. A. Pave de Kurtey tarjimasi: *“Le jeudi 13 du mois de zoul-ka’deh, Humaïoun se mit en route et vint camper à un petit village appelé Djalicir qui se trouve à trois kurouh d’Agra”*. J.-L. Bakke-Gramon tarjimasi: *“Le jeudi treize du mois de zilqada [21 aout 1526], Humayun se mit en route. Il alla faire halte dans un petit village nommé Jalisir et situe à trois koriih d’Agra”* [Bacqué-Grammont, 1985; 284]. Har ikki tarjimada kuzatilishicha transliteratsiya ham ikki xil aks etgan.

Hafta kunlaridan odina kuni deb asarda juma kunining atalishi etnografik xususiyat kasb etib keladi. *“Odina kuni, muxarram oyining beshida farz vaqtida farmon bo’ldukim, urush naqorasi chalib, har qaysi yerlik-eridin yurub, qo’rg’onga yopishqaylar”* [Bobur, 2002; 162]. Odina kuni atamasi an’anaviy jamiyatda vaqt, diniy va siyosiy tizimlar va ijtimoiy munosabatlarning qanday o‘zaro bog‘lanishini ko‘rsatadi. Etnografik tahlil nuqtayi nazaridan bu misol orqali quyidagi jihatlarni ko‘rib chiqish mumkin. *“Odina kuni”* iborasi xijriy yilda bo‘ladigan maxsus kunlardan biri sifatida ko‘rsatiladi. *“Odina kuni”* – biror diniy bayram yoki an’anaviy kunning boshlanishini bildiruvchi atama bo‘lib, bu kunning ijtimoiy va diniy ahamiyatini o‘zida aks ettiradi. Etnografik tahlil nuqtayi nazaridan bu kun jamiyatdagi muhim

ijtimoiy va diniy marosimlar uchun belgilangan vaqt sifatida tahlil qilinishi mumkin. Odatda odamlar bu kunni diniy rasm-rusumlarni bajarish, ibodat qilish yoki o‘zaro munosabatlar va hurmatni yangilash uchun foydalanadilar. “Odina kuni” bilan bog‘liq bo‘lgan rasm-rusumlar hamda marosimlar etnografik jihatdan o‘rganishni talab etadi.

Tabiat hodisalariga asoslanib vaqtning ifodalanishi, bunga pashkol vaqti, ya’ni hindlarda yomg‘ir mavsumini ifodalovchi birlik misol bo‘la oladi. “*Pashakaalda bu rud suvi qalin kelib, Gagar suviga qo‘shilib, Samana va Sunamga borurlar*” [Bobur, 2002 ; 190]. Tarjimalar: “*Durant la saison des pluies le ruisseau enfle beaucoup et ses eaux, jointes à celles de la rivière, se dirigent vers Samana et Sunnam*” [Pavet de Courteille, 1871; 156]. Tarjimasi: “Yomg‘ir faslida, daryo juda ko‘payib, uning suvlari daryo suvlariga qo‘shilib, Samana va Sunnam tomon yo‘naladi”. J.-L. Bakke-Gramon tarjimasi: “*Pendant la mousson, les eaux de ce cours d’eau montent et, jointes à celles de la rivière, se dirigent vers Samana et Sunam*” [Bacqué-Grammont, 1985; 247]. Tarjimasi: “Musson paytida, ushbu daryoning suvlari ko‘tarilib, daryo suvlari bilan qo‘shilib, Samana va Sunam tomon yo‘naladi”. Tarjimalardan ko‘rinadiki, har ikki tarjimon pashkal so‘zni ikki xil tasavvur qiladi. Bizningcha, J.-L. Bakke-Gramon tarjimasida yomg‘ir fasli asliyatga yaqin turadi, musson esa yomg‘irning kuchli shamol bilan yog‘ishini aks etiradi. Demak, har bir zamon tushunchasi o‘ziga xos tabiat hodisaliga tayanishi bilan ham chuqurroq tadqiqatlarni taqozo etadi.

Bobur vaqtning o‘ziga xos qiyosini yaratadi [Xolmanova, 2021] (2-jadvalga qarang):

2-jadval.

Bir kecha-kunduz	28 800 marta “Qulhualloh”ni o‘qish (“bismillah” bilan)
	216 000 marta ko‘zni yumib ochish (24 soat, 1440 daqiqa)
	8640 marta “Fotiha”ni o‘qish (“bismillah” bilan)

Bu hisoblarning barchasi bir kecha-kunduz, ya’ni 24 soat, 1440 daqiqaga teng keladi. Boburning bu misolida vaqtning o‘ziga xos qiyosini yaratish, uning qanday diniy amallarni bajarishi va vaqtni o‘lchash hamda diniy faoliyatni kundalik hayot bilan bog‘lashga qaratilganini ko‘rishimiz mumkin. Etnografik tahlil nuqtayi nazaridan bu ifodalar, shuningdek, Boburning diniy an‘analarga, vaqt o‘lchovlariga va shaxsiy tajribaga bo‘lgan yondashuvini ham aks ettiradi.

Boburning bu qiyoslari, vaqtning nafaqat fiziologik va mexanik o‘lchovlari, balki uning ma’naviy va ruhiy jihatlarini ham ko‘rsatadi. Diniy ibodatlar orqali vaqtning ma’naviy ahamiyatini tushunish va vaqtni ma’naviy jihatdan o‘lchash, jamiyatda o‘ziga xos qiyosni yaratadi. Bu qiyos, odamlarning hayotining har bir lahasini, ularning diniy va ma’naviy amallarini, shuningdek, bu amallar orqali jamiyatdagi o‘zaro munosabatlarni qanday shakllantirishlarini aks ettiradi.

Boburning vaqtni diniy amallar orqali o‘lchashi, ijtimoiy tizimdagi rasm-rusumlar va diniy an‘analarni ta’kidlaydi. Bobur vaqtni nafaqat oddiy soat o‘lchovi sifatida emas, balki ma’naviy va diniy bir tartib sifatida anglaydi. Diniy amallar, vaqtni o‘lchash vositasi sifatida jamiyatda an‘anaviy qadriyatlar, rasm-rusumlar va madaniy an‘analarning qanday shakllanishini ko‘rsatadi.

Bobur ayrim zamon tushunchalarni etimologiyasiga ham e'tibor qaratadi. Masalan: Govgum – “namozi digar” va “namozi shom” orasidagi vaqt deb ta'riflanadi. Bobur bu so'zni shakllanishi va mazmun kasb etishiga asos keltiradi. Tang yo'lga duch kelib qolgan chog'i yo'lovchidan bu yo'l qayerga olib boradi? deb so'rashadi, yo'lovchi ho'kizni qoralab borilsa ko'rasiz deb javob beradi. Undan “gov gum”, ya'ni ho'kiz yo'qolsa, qo'rong'i tushib ko'rinmay qolsa nima qilamiz deb so'rashadi. Shu vaqtdan “govgum” zamon tushunchasi anglashilib, nutqqa kirib qo'llana boshlanadi.

XULOSA

“Boburnoma”da zamon anglatuvchi etnografik birliklar, vaqtni o'lchash va uning ma'naviy, ijtimoiy ahamiyatini ta'kidlashda muhim rol o'ynaydi. Bobur o'z asarida vaqtni nafaqat oddiy o'lchovlar yordamida, balki diniy amallar va an'anaviy rasm-rusumlar orqali tasvirlaydi. Tarjimada bu etnografik birliklarning aks etishi, asar ma'nosining to'liq va aniq yetkazilishiga yordam beradi, chunki har bir zamon birliklari o'zining madaniy kontekstida o'rganiladi va o'quvchi uchun tushunarli bo'ladi. Etnografik birliklarning tarjimada aks etishi, Boburning asaridagi madaniy nuanslarni va o'sha davrning ijtimoiy hayotini yanada chuqurroq anglash imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. A'zamov, A. (Muh.). (2014). *Zahiriddin Muhammad Bobur ensiklopediyasi*. Toshkent: “Sharq” nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi.
2. Bacqué-Grammont, J.-L. (1985). *Le livre de Babour*. Paris: La Documentation Française.
3. Bobur, Z.M. (2002). *Boburnoma*. Toshkent: “Sharq” nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi.
4. Bondarko, A.V. (1999). *Osnovy funktsional'noy grammatiki: yazykovaya interpretatsiya i idei vremeni*. Sankt-Peterburg: Izdatel'stvo Sankt-Peterburgskogo universiteta.
5. Gal'perin, I.R. (1974). *Informativnost' yazyka*. Moskva: Vysshaya shkola.
6. Ibrohimov, A.P. (2001). “Boburnoma”dagi hindcha so'zlar tadqiqi. *Filol. fan. nomz. diss.* Toshkent: Toshkent davlat sharqshunoslik instituti.
7. Ishanjanova, M.S. (2025a). “Boburnoma”ning fransuzcha tarjimalarida etnogeografik birliklarning aks etishi. *Ilm sarchashmalari*, 2, 216–219.
8. Ishanjanova, M.S. (2025b). “Boburnoma”ning fransuzcha tarjimalarida etnogeografik birliklarning aks etishi. *Xorazm Ma'mun akademiyasi axborotnomasi*, 1(4), 68–71.
9. Jamolov, S. (1961). “Boburnoma”ning badiiy xususiyatlari. *Filol. fan. nomz. diss. avtoref.* Toshkent: Akademiya nauk Uzbekskoy SSR.
10. Jiyanova, N.E. (2000). “Boburnoma”dagi numerativlarning ma'no xususiyatlari. *Filol. fan. nomz. diss. avtoref.* Toshkent: Alisher Navoiy nomidagi til va adabiyot instituti.
11. Karimov, R. (2003). “Boburnoma”dagi she'rlar xorijiy tarjimalarining qiyosiy tahlili. *Filol. fan. nomz. diss. avtoref.* Toshkent: Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston milliy universiteti.
12. Mirvaliyev, S. (1983). *Roman va zamon*. Toshkent: “Fan” nashriyoti.
13. Moskal'skaya, O.I. (1981). *Grammatika teksta*. Moskva: Vysshaya shkola.
14. Nazarov, O'. (2018). Omon Muxtor romanlarida badiiy xronotop muammosi. *Filol. fan. fals. dok. diss. avtoref.* Qarshi: Qarshi davlat universiteti.
15. Nazarova, H. (1972). *Zahiriddin Muhammad Bobur asarlari uchun qisqacha lug'at*. Toshkent: “Fan” nashriyoti.
16. Nosirov, A.N. (1999). Tarixiy haqiqat va uning badiiy talqini (“Yulduzli tunlar” romani misolida). *Filol. fan. nomz. diss. avtoref.* Toshkent: Alisher Navoiy nomidagi til va adabiyot

- instituti.
17. Pavet de Courteille, A. (1871). *Mémoires de Baber (Zahir-ed-Din-Mohammed)*. Paris: Maisonneuve.
 18. Roux, J.-P. (1986). *Babur: Histoire des Grands Moghols*. Paris: Fayard.
 19. Salimova, F. (1997). Leksikograficheskaya i tekstologicheskaya kharakteristika “Vostochnotyurkskogo slovary” Pave de Kurteylya i perevodchika “Baburname”. *Avtoref. diss. kand. filol. nauk*. Tashkent: Tashkentskiy gosudarstvennyy universitet imeni Mirzo Ulugbeka.
 20. Sobirov, M. (2002). “Boburnoma”ning inglizcha tarjimalarida muallif uslubi va badiiyatini qayta tiklash muammolari (Leyden-Erskin, Beverij va Tekston tarjimalarining qiyosiy tahlili asosida). *Filol. fan. nomz. diss. avtoref.* Toshkent: Alisher Navoiy nomidagi til va adabiyot instituti.
 21. To‘rayeva, B. (2018). Tarixiy romanlarda badiiy zamon muammosi (O.Yoqubov va P.Qodirov romanlari misolida). *Filol. fan. fals. dok. diss.* Buxoro: Buxoro davlat universiteti.
 22. To‘ychiyev, A. (2009). *O‘zbek romanlarida makon va zamon*. Toshkent: “Mumtoz so‘z” nashriyoti.
 23. Umarova, M.Y. (2011). Tarixiy dramada badiiy vaqt konsepsiyasi (Shekspir va Fitrat dramalari misolida). *Filol. fan. nomz. diss. avtoref.* Toshkent: O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti.
 24. Xodjayev, G. (1985). Vossozdaniye khudozhestvenno-stilisticheskogo svoeobraziya proizvedeniy uzbekskoy literatury v perevode na nemetskiy yazyk. *Avtoref. diss. kand. filol. nauk*. Tashkent: Akademiya nauk Uzbekskoy SSR.
 25. Xodjayeva, L.U. (1985). Problemy perevoda: Kharakter, stil’ i interpretatsiya teksta “Baburname”. *Avtoref. diss. kand. filol. nauk*. Tashkent: Akademiya nauk Uzbekskoy SSR.
 26. Xolbekov, M. (2010). Fransuzcha “Boburnoma”lar. *Jahon adabiyoti*, 4. <https://ziyouz.uz/ilm-va-fan/adabiyot/mu-ammadzhon-kholbekov-frantsuzcha-boburnoma-lar/>.
 27. Xolmanova, Z. (2021). “Boburnoma” – til qomusi. Toshkent: Akademiya nashr.
 28. Xoshimova, D.M. (2006). “Boburnoma” asarining tanqidiy matnini yaratish muammolari (o‘zbek, ingliz hamda “Boburnoma” tanqidiy matnining yapon nashrlari misolida). *Filol. fan. nomz. diss. avtoref.* Toshkent: Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston milliy universiteti.
 29. Xoshimova, D.M. (2018). “Boburnoma” matnidagi tasviriy vositalarning ingliz tiliga tarjimalari tadqiqi. *Filol. fan. dok. diss. avtoref.* Toshkent: Toshkent davlat sharqshunoslik instituti.
 30. Shukurullayeva, S.I. (1989). Vossozdaniye khudozhestvennogo svoeobraziya “Baburname” v yego angliyskikh perevodakh. *Avtoref. diss. kand. filol. nauk*. Tashkent: Akademiya nauk Uzbekskoy SSR.

REFERENCES

1. Azamov, A. (Ed.). (2014). *Encyclopedia of Zahiriddin Muhammad Babur*. Tashkent: Publishing and Printing Joint-Stock Company of ‘East’.
2. Babur, Z.M. (2002). *Baburnama*. Tashkent: Publishing and Printing Joint-Stock Company of ‘East’.
3. Bacqué-Grammont, J.-L. (1985). *The book of Babur*. Paris: The French Documentation Publishing House.
4. Bondarko, A.V. (1999). *Foundations of functional grammar: Linguistic interpretation and ideas of time*. Saint Petersburg: Saint Petersburg University Press.
5. Galperin, I.R. (1974). *Informativeness of language*. Moscow: Higher School Publishing House.
6. Ibrokhimov, A.P. (2001). A study of Hindi words in the “Baburnama”. *Diss. cand. philol. scien*. Tashkent: Tashkent State Institute of Oriental Studies.
7. Ishanjanova, M.S. (2025a). Representation of ethnogeographic units in the French translations of the “Baburnama”. *Sources of Knowledge*, 2, 216–219.

8. Ishanjanova, M.S. (2025b). The rendering of ethnonyms and hydronyms in the French translations of the “Baburnama”. *Bulletin of the Khorezm Academy of Mamun*, 1(4), 68–71.
9. Jamolov, S. (1961). The artistic features of the “Baburnama”. *Diss. abs. cand. philol. scien.* Tashkent: Academy of Sciences of the Uzbek SSR.
10. Jiyanova, N.E. (2000). Semantic features of numeratives in the “Baburnama”. *Diss. abs. cand. philol. scien.* Tashkent: Institute of Language and Literature named after Alisher Navoi.
11. Karimov, R. (2003). Comparative analysis of the foreign translations of the poems in the “Baburnama”. *Diss. abs. cand. philol. scien.* Tashkent: National University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek.
12. Khodjayev, G. (1985). Reconstruction of the artistic and stylistic uniqueness of Uzbek literary works in German translation. *Diss. abs. cand. philol. scien.* Tashkent: Academy of Sciences of the Uzbek SSR.
13. Khodjayeva, L.U. (1985). Problems of translation: Character, style, and interpretation of the “Baburnama” text. *Diss. abs. cand. philol. scien.* Tashkent: Academy of Sciences of the Uzbek SSR.
14. Kholbekov, M. (2010). French versions of the “Baburnama”. *World Literature*, 4. Retrieved from <https://ziyouz.uz/ilm-va-fan/adabiyot/mu-ammadzhon-kholbekov-frantsuzcha-boburnoma-lar/>.
15. Kholmanova, Z. (2021). *The “Baburnama” – A linguistic encyclopedia*. Tashkent: Akademnashr.
16. Khoshimova, D.M. (2006). Problems in establishing the critical text of the “Baburnama” (on the example of Uzbek, English, and Japanese editions of the critical text). *Diss. abs. cand. philol. scien.* Tashkent: National University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek.
17. Khoshimova, D.M. (2018). A study of the translation of figurative language in the “Baburnama” into English. *Abs. DSc thes. philol.* Tashkent: Tashkent State Institute of Oriental Studies.
18. Mirvaliyev, S. (1983). *The novel and time*. Tashkent: Publishing House of ‘Science’.
19. Moskalskaya, O.I. (1981). *Text grammar*. Moscow: Higher School Publishing House.
20. Nazarov, O. (2018). The problem of artistic chronotope in the novels of Omon Muxtor. *Abs. Phd thes. philol. scien.* Karshi: Karshi State University.
21. Nazarova, H. (1972). *A concise dictionary for the works of Zahiriddin Muhammad Babur*. Tashkent: Publishing House of ‘Science’.
22. Nosirov, A.N. (1999). Historical truth and its artistic interpretation (based on the novel “Starry Nights”). *Diss. abs. cand. philol. scien.* Tashkent: Institute of Language and Literature named after Alisher Navoi.
23. Pavet de Courteille, A. (1871). *Memoirs of Babur (Zahir-ud-Din Muhammad)*. Paris: Maisonneuve.
24. Roux, J.-P. (1986). *Babur: History of the Great Mughals*. Paris: Fayard.
25. Salimova, F. (1997). Lexicographic and textological characteristics of Pavet de Courteille’s “Eastern-Turkic Dictionary” and the translator of the “Baburnama”. *Diss. abs. cand. philol. scien.* Tashkent: Tashkent State University named Mirzo Ulugbek.
26. Shukurullayeva, S. (1989). Reconstruction of the artistic originality of the “Baburnama” in its English translations. *Diss. abs. cand. philol. scien.* Tashkent: Academy of Sciences of the Uzbek SSR.
27. Sobirov, M. (2002). Problems of reconstructing the author’s style and artistic features in the English translations of the “Baburnama” (based on the comparative analysis of the Leyden-Erskine, Beveridge, and Thackston translations). *Diss. abs. cand. philol. scien.* Tashkent: Institute of Language and Literature named after Alisher Navoi.
28. Torayeva, B. (2018). The problem of artistic time in historical novels (on the example of the novels by O.Yoqubov and P.Qodirov). *PhD thes. philol. scien.* Bukhara: Bukhara State University.

29. Toychiyev, A. (2009). *Space and time in Uzbek novels*. Tashkent: Publishing House of 'Classic Word'.
30. Umarova, M.Y. (2011). The concept of artistic time in historical drama (on the example of the plays by Shakespeare and Fitrat). *Diss. abs. cand. philol. scien.* Tashkent: Uzbekistan State World Languages University.